

# De levensloop van polyhistor Govaart Wendelen

## Deel II: 1633-1650. Govaart pastoor van Herk

Andries Welkenhuysen (documentatie) & Jef Ector (redactie)

### Pastoor in Herk

Voor zijn benoeming tot pastoor in Herk had Govaart Wendelen de steun ingeroepen van de letterkundige en wetenschapper Constantijn Huygens (1596-1687), die hij door Puteanus had leren kennen. In een brief van 05.09.1632 schreef hij hem: “Ik kan pastoor worden te Herck, waar ik vandaan ben, maar de collatie staat aan het kapittel der gelukzalige Maria te Maastricht. Ik heb den deken van het kapittel geschreven; wilt gij uw invloed voor mij aanwenden?”<sup>1</sup> Huygens was benoemd tot secretaris van prins Frederik-Hendrik van Oranje, die als heer van Diest recht op voordracht had in enige parochies van de streek<sup>2</sup>. In een brief van 05.02.1633 herinnerde Wendelen Huygens nog eens aan zijn ‘belofte’<sup>3</sup>. Wendelen werd tot pastoor in Herk benoemd op 24.06.1633<sup>4</sup>, waardoor ook zijn pastoor-schap in Geetbets eindigde<sup>5</sup>. Het kapittel van Maastricht zou hem nooit vergeven hebben dat hij de hulp van een protestantse prins ingeroepen had<sup>6</sup>.

Het kapittel van Maastricht heeft blijkbaar zijn kerk in Herk maar stiefmoederlijk behandeld. Toen pastoor Wendelen daarop wees, reageerde het op 22 april 1640 positief: hij kreeg voor de kerk een rood antependium en een rood kazuifel en voor de parochie een jaarlijkse toelage van 25 gulden.<sup>7</sup>

Op 14 oktober 1633 had aartshertogin Isabella, de dochter van de Spaanse koning Filips II, hem al een prebende van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Condé in Noord-Frankrijk verleend. Dat leverde hem, naast een belangrijke jaarlijkse toelage, ook de titel ‘Condatensis canonicus’ (kanunnik van Condé) op<sup>8</sup>. Men neemt aan dat deze prebende 200 gulden bedroeg, het bedrag dat Wendelen jaarlijks voor de aankoop van Griekse en Latijnse werken wou besteden<sup>9</sup>. Op 1 december 1633 overleed aartshertogin Isabella. Volgens sommigen zou Govaart ook van de Raad van Financiën een jaarlijkse toelage van 150 gulden ontvangen hebben<sup>10</sup>.

Tijdens zijn pastoorsambt in Herk kreeg Govaart tweemaal met een visitatie te maken.

Dit was een soort inspectie van de aartsdiaken, die rechtstreeks onder de bisschop stond<sup>11</sup>. Tijdens de visitatie van 09.07.1643 klaagde de parochiegemeenschap over de veelvuldige afwezigheid van de pastoor<sup>12</sup>. De visitatieronde van 1650 begon op 27 september met een plechtige opening in Sint-Truiden, waarop Wendelen zonder wettige reden afwezig bleef<sup>13</sup>. Tijdens de visitatie op 2 oktober had hij het over zijn recent ontvangen kanunnikenfunctie in Doornik, en hij verklaarde zijn afwezigheid in Sint-Truiden door zijn angst voor rondtrekkende soldaten<sup>14</sup>.

Door de branden en de plunderingen die Herk geteisterd hebben, gingen heel wat parochiale registers verloren<sup>15</sup>. Toch is er een geval van een mirakel en ook een van hekserij bekend. Op 2 november 1634 was pastoor Wendelen getuige van de wonderbare genezing van Johanna Vrouwen. De dertienjarige Johanna was verlamd aan het rechterbeen. De ontsteking en de vreselijke pijnen die ermee gepaard gingen, kwelden haar al meer dan vier maanden en de geneesmiddelen van de plaatselijke geneesheer konden haar niet helpen. Toen haar moeder haar bij de pastoor bracht, zei deze dat ze haar vertrouwen niet in hem, maar in Sint-Martinus, de patroonheilige van de stad, moest stellen. Hij liet haar de relikwieën kussen. Dezelfde dag voelde het meisje de pijnen wegtrekken en na drie dagen kon ze weer normaal gaan<sup>16</sup>.

In 1642 kreeg hij met hekserij te maken. Margriet Jans van Herk werd van toverij beschuldigd. Haar getuigenissen waren duister en bezwarend, maar de pastoor kwam tegen het bijgeloof van zijn parochianen in. Hij verklaarde nadrukkelijk dat men niet aan zwarte kunst moest denken als het menselijke verstand een ziekte of overlijden niet kon verklaren. Maar zijn woorden konden niet baten. Margriet verklaarde dat ze in een visioen of onder de vorm van een kat een heksensabbat bijwoonde, terwijl haar lichaam in de echtelijke slaapkamer bleef: een geval van bilocatie. Maar ook zei ze dat ze haar man met een soort zelf insmeerde, waardoor hij vast sliep en haar afwezigheid niet kon merken. Ze werd schuldig bevonden, gewurgd en daarna verbrand<sup>17</sup>.

## Afwezigheid, ziekte, rouw

De parochiegemeenschap klaagde tijdens de visitatie van 1643 over de afwezigheid van haar pastoor. Hij verbleef dikwijls bij vrienden in Leuven, Brussel, Antwerpen en Condé. Ook daarna was hij nog dikwijls langdurig afwezig. In 1643 verbleef hij van september tot en met december in Antwerpen bij de markies de Torres<sup>18</sup>. Een jaar later bracht hij november en de eerste helft van december door in Brussel<sup>19</sup>. In 1646 was hij drie maanden bij Jean-Jacques Chifflet in Brussel<sup>20</sup>, waar hij op 17 december vertrok<sup>21</sup>. Op 7 mei 1648 schreef hij aan Huygens dat hij de hele voorbije winter in Brussel aan de *Leges Salicae* gewerkt had<sup>22</sup>.

In het begin van zijn Herkse periode had Wendelen de gelegenheid om een jaar naar Italië te gaan. Op 30 juni 1636 schreef Gabriël Naudé, die (in Italië) de vertrouweling van kardi-

naal Bagni was, aan Peiresc dat de kardinaal hem graag, zonder tegenprestatie, gedurende een langere tijd logement zou verschaffen. Wel vreesde hij dat Wendelen in Rome niet zo'n grote vrijheid bij het schrijven zou hebben als in de Nederlanden en dat hij er minder gelegenheid zou hebben om te publiceren. Peiresc hoopte dat Wendelen naar Italië zou gaan en dan ook een tijd bij hem thuis zou doorbrengen; dan zou hij hem misschien kunnen verlossen van enkele 'kleine lichtgelovigheden en zorgen die hem kunnen schaden' (30 juli 1636). Maar de kardinaal, die Wendelen goed kende, veronderstelde terecht dat Govaart nooit het besluit zou nemen naar Italië te reizen<sup>23</sup>.

De perceptie van de afwezige pastoor is mogelijk ook gedeeltelijk het gevolg van zijn ziektes. Op 28.01.1639 schreef Puteanus aan Huygens dat Wendelen weldra naar Leuven zou komen om van zijn ziekte te herstellen<sup>24</sup>. Govaart zelf schreef op 01.06.1639 aan Huygens dat hij meer dan een jaar ziek geweest was, en geen briefwisseling kon voeren<sup>25</sup>. Eind februari 1641 liet hij aan Puteanus weten dat hij vier volle maanden thuisgebleven was, en de hele maand februari bedlegerig was geweest<sup>26</sup>. En op 26 oktober 1641 schreef hij aan Huygens dat hij ziek was toen hij diens brief van 22 augustus ontving<sup>27</sup>.

Ondertussen kreeg Govaart de dood van enkele familieleden te verwerken. Eerst stierf zijn broer Nicolas; in een brief van 06.09.1634 bepaalde Jacobus Boonen, de aartsbisschop van Mechelen, dat Govaart alles van zijn broer zou erven<sup>28</sup>. In zijn *De Tetracty Pythagorae dissertatio epistolica* (1637)<sup>29</sup> heeft Wendelen het over de dood van een te vroeg ontvallen kleinzoon, misschien een zoontje van zijn schoonbroer Jan Hakendover<sup>30</sup>. Op 2 juni 1637 stierf zijn halfzuster Maria<sup>31</sup>. Zijn beste vriend Erycius Puteanus stierf in Leuven op 17 september 1646, tussen het tweede en derde uur 's morgens<sup>32</sup>.

## Politieke herrie in Herk

Pastoor Wendelen was wel dikwijls afwezig van zijn parochie, maar als hij dacht dat zijn aanwezigheid er nodig of nuttig was, zag hij er wel niet tegen op een geplande reis af te zeggen. Zo schreef hij op 25 april 1644 aan Gevartius dat hij zijn reis naar Antwerpen moest uitstellen wegens een plaatselijk probleem<sup>33</sup>. De jaren 1644-1645 waren in Herk op politiek en sociaal vlak erg labiel. Die toestand is gedetailleerd beschreven in een anoniem pamflet van 1646. In 1929 was Fl. Silveryser er al van overtuigd dat Wendelen de auteur van dat pamflet was: in een eerste deel geeft het de argumenten die zouden aantonen dat de Salische Wetten in de streek van Herk ontstaan zijn (zoals Wendelen dat later ook in zijn *Leges Salicae* stelt), en verder geeft het veel (historische) details over Herk die alleen Wendelen kon kennen<sup>34</sup>.

In 1644 protesteerden de brouwers tegen de hoge belasting op het bier, die de helft hoger lag dan in de omgeving. Die belasting was bedoeld om de schulden van de stad te vereffenen, maar volgens de brouwers zou ze door het bestuur toch maar verspild worden.

Omdat de schepenen weigerden te onderhandelen, deden de brouwers een beroep op de prins-bisschop van Luik. Ze verzochten pastoor Wendelen op 27 oktober hun algemene vergadering bij te wonen in de afspanning 'De Zwaan' en een akte over de gebeurtenissen op te stellen. Enkele dagen later kwam het antwoord van De Blocquerie, kanselier van de prins-bisschop. Hij prees de ijver van de pastoor om de zaak in der minne te willen regelen en de vrede terug te brengen in Herk, maar hij volgde zijn voorstel niet<sup>35</sup>.

Op 23 juni 1645, de dag vóór Sint-Jan, kwam kanselier De Blocquerie op verzoek van de Herkse burgers naar hun stadje. Ze bereikten een overeenkomst over het aanstellen van de burgemeester. Tijdens het diner dat erop volgde vroeg de kanselier aan Wendelen wat hij dacht over de feiten. De pastoor zei dat er een grote partijdigheid bestond waardoor de eerlijkste burgers geen kans kregen om een ambt te bekleden<sup>36</sup>.

Wendelen is in zijn pamflet bijzonder hard voor de Herkse machthebbers. Hij beschrijft verscheidene gevallen van manipulatie en bedrog bij de verkiezingen<sup>37</sup>. Verder vermeldt hij beslissingen van machthebbers die hun eigen belang boven dat van de gemeenschap stelden en daarbij de stad vaak met enorme schulden opzadelden. Zo werd er voor 15 florijnen een bos van 3 bunder en met een goede opbrengst in erfpacht gegeven, terwijl dat hout volstond voor het onderhoud en het herstel van een brug die respectievelijk 15 en 150 florijnen kostten. Een openbare weg, de Vettersteeg, werd gewoon aan de grond van een schepen toegevoegd. Zonder enige reden werd tegen de deelgemeente Donk een proces ingespannen, waarvan de kosten hoog opliepen<sup>38</sup>. Volgens Fl. Silveryser kon Govaart Wendelen na deze vrijpostige aanklachten niet langer in zijn geboortestadje blijven<sup>39</sup>.

## De observatie van eclipsen - *Eclipses lunares*

Tijdens zijn pastoorschap in Herk observeerde Wendelen (minstens) tien maaneclipsen en twee zoneclipsen. Daarbij kreeg hij de hulp van zijn vrienden die elders het verschijnsel observeerden. Zo wachtte hij in 1642 (17 juni) op de eclipswaarnemingen van Van Langeren<sup>40</sup>, en kreeg hij in 1645 (23 oktober) gegevens over een maaneclips en een zoneclips (respectievelijk van 10.02 en 21.08)<sup>41</sup>. Bij de maaneclips van 15 april 1642 vermeldt Wendelen dat hij zich door enkele beloftevolle jongeren met een 'scherp zicht' liet helpen, en daarbij noemt hij speciaal de broers Johannes en Philippus Vandelarius<sup>42</sup>.

Hij zou het kerkhof rond de kerk als een soort observatorium of sterrenwacht ingericht hebben<sup>43</sup>. Hij maakte gebruik van zandlopers, zonnewijzers en het slaan van de klokken. Om korte tijdspannen te meten vertrouwde hij niet op de polsslag (die afhankelijk is van de gezondheidstoestand en gemoedsstemming) maar op het gelijkmatig declameren van Hesiodus' *Werken en dagen*: dertig verzen vullen één minuut en een halfvers duurt één seconde!

De maaneclips van 27 september 1643 observeerde Wendelen in Antwerpen ten huize van Jacobus Edelherius (Edelheer). Deze stadspensionaris beschikte over een uitgebreide bibliotheek en prachtige kunstverzameling, maar hij bezat ook allerlei instrumenten voor observatie en een zeer grote zonnewijzer. Als aanwezigen vermeldt Wendelen Jacobus Eyckius (Vander Eyck, opperrentmeester van de stad), Casperus Gevartius (Gevaerts, stadssecretaris en gastheer van Wendelen in Antwerpen), Gutiscovius (van Gutschoven, geneesheer en wiskundige) en de Noordnederlandse dichteres Anna Roemer<sup>44</sup>. De achting van Anna Roemer voor P.P. Rubens en de vooraanstaande Antwerpenaars die ze in het huis van Jacobus Edelheer ontmoette, was wederzijds. Ze hield van Antwerpen en vereerde de stad met een kunstwerkje en gedichten. De stad schonk haar en ook aan Govaart Wendelen uit erkentelijkheid een 'silver vergulde schaele'. De rekening van zilversmid Nicolaes Somers bedraagt 'twee hondert seven en vijftich ponden ende sesse groote Arthoys'. Het was een aanzienlijke som, zeker voor een stad die in moeilijkheden verkeerde<sup>45</sup>. Dat Govaart Anna Roemer ook zeer waardeerde blijkt uit het epitheton '*saeculi nostri Theano*, de Theano van onze tijd' dat hij aan haar naam toevoegde<sup>46</sup>. Theano was de echtgenote of misschien een leerlinge van de Griekse filosoof Pythagoras<sup>47</sup>.

Wendelen bracht de resultaten van zijn observaties samen in *Eclipses lunares* (1644). Hierin rapporteert hij nauwgezet over 68 maaneclipsen en 13 zoneclipsen. Door een kritische vergelijking met metingen van anderen op andere plaatsen, kan hij zijn astronomische tafels bijstellen en de lengteligging van vele steden en streken op de wereldkaart aanzienlijk preciseren.

Begin 1645 schrijft Puteanus meermaals dat de naam van Wendelen op de maankaart van Van Langeren staat<sup>48</sup>. In een brief van 05.03.1645 vermeldt hij dat de naam van Wendelen tussen die van hemzelf en die van Van Langeren staat. In 1651 gaf Riccioli aan de tweehonderd belangrijkste kraters van de maan de namen van geleerden. Sinds toen is Vendelinus de naam van een walvlakte op de maan<sup>49</sup>.

## Briefwisseling bij een publicatie - *Pluvia purpurea*

Zoals dat bij de humanisten de gewoonte was, onderhield Govaart Wendelen een uitgebreide correspondentie met geleerden uit binnen- en buitenland. Daarin bespraken ze ontmoetingen met geestesgenoten, benoemingen, wetenschappelijke prestaties en publicaties. Zo kreeg ook de *Pluvia purpurea* (1646) van Wendelen heel wat aandacht.

In 1608 had Govaart in Folcalquier al purperrode regen gezien en op 6 oktober 1646 was hij getuige van hetzelfde verschijnsel in Brussel, waar hij bij Jean-Jacques Chifflet, de hofgeneesheer, verbleef. In zijn werkje *Pluvia purpurea Bruxellensis* noemde hij het geen bovennatuurlijk verschijnsel, maar hij verklaarde het door asfalt- en zwavelachtige gasen die bij een plotse temperatuurverhoging uit de aarde opstijgen en in de dampkring tot

regendruppels verdichten. Govaart schreef zijn tekst neer op 15 oktober 1646<sup>50</sup>. Hij begon met een brief aan Fabio Chigi (15 oktober) als opdracht<sup>51</sup>; kardinaal Chigi was nuntius in Münster en werd later paus Alexander VII. Ook neemt hij een brief van J.J. Chiffet op (9 oktober)<sup>52</sup>. Op 14 december liet Petrus Gassendus vanuit Parijs aan Wendelen weten dat hij er voor een Latijnse en een Franse uitgave van *Pluvia purpurea* gezorgd had<sup>53</sup>. Later werd het werk ook in Londen uitgegeven<sup>54</sup>.

Op 29 oktober 1646 dankte Fabio Chigi Wendelen voor het ontvangen exemplaar van *Pluvia purpurea* (met opdracht aan Chigi)<sup>55</sup> en op 15 maart 1647 vroeg Chigi aan Juan Caramuel, een Spaanse cistenziënzer en wiskundige, zijn oordeel over het werk<sup>56</sup>.

René Descartes dankte Constantyn Huygens voor het exemplaar van *Pluvia purpurea* dat die hem bezorgd had. Hij twijfelde niet aan de juistheid van de inhoud en kon er niets tegen inbrengen, maar achtte toch bijkomende experimenten wenselijk<sup>57</sup>. Eerder gaf Descartes in een brief aan Colvius van 05.09.1643 al een ironische opmerking over Wendelens *Lampas tetralychnos* (1643). Op het einde van die brief schreef hij dat hij de lamp van Wendelen al gezien had, maar dat ze hem helemaal niet verlicht heeft<sup>58</sup>. In die *Lampas tetralychnos*, of 'lamp met vier lichtpunten' gaf Wendelen onder de vorm van hexametrische anagrammen vier astronomische wetten die hij wel verklaarde, maar niet echt kon bewijzen. De eerste wet zei dat alle natuurlijke dagen gelijk zijn in lengte, hetgeen een vergissing was.

In 1647 (10 februari) publiceerde Wendelen *De caussis naturalibus pluviae purpureae Bruxellensis clarorum virorum iudicia*. Deze heruitgave van *Pluvia purpurea* bevatte ook veel reacties op het werk, met adviezen en commentaren van o.m. Gevartius, Gassendus, Chifflet, Fervaquius, en ook de brieven die Wendelen hun terugschreef.

## Briefwisseling tussen Wendelen en Huygens

De correspondentie tussen Govaart Wendelen en Constantijn Huygens is intrigerend omdat beide mannen niet alleen op godsdienstig, maar ook op politiek vlak tot een verschillende kamp behoorden. In de strijd tussen Noord en Zuid had prins Frederik-Hendrik in de zomer van 1631 nog Maastricht belegerd<sup>59</sup>.

Meermaals heeft Wendelen de hulp van Huygens ingeroepen. Een kleine maand voordat hij zijn voorspraak vroeg voor zijn benoeming in Herk, smeekte hij hem ervoor te zorgen dat het Hollandse garnizoen van Maastricht de inwoners van Zoutleeuw zou sparen<sup>60</sup>. In een brief van 22.09.1645 haakte hij bij Huygens naar een canonicaat of prebende in de omgeving van Grave (Noord-Brabant)<sup>61</sup>. Op 7 juli 1647 vroeg Wendelen aan Huygens of hij hem via de gouverneur van Maastricht toegang kon verlenen tot het archief van de 'Ecclesia Mariana Traiectensis' waar hij materiaal kon vinden voor het schrijven van zijn *Leges Salicae*<sup>62</sup>. Op

13 augustus liet hij Huygens weten dat hij tevergeefs naar Maastricht geweest was<sup>63</sup>, omdat de Nederlander 'Traiectum' niet als Maastricht, maar als Utrecht begrepen had<sup>64</sup>.

Meestal is de toon van de twee correspondenten gemoedelijk en beleefd. Op 1 juni 1639 schreef Wendelen aan Huygens dat hij wegens ziekte meer dan een jaar geen briefwisseling had kunnen voeren; van een vriend had hij vernomen dat Huygens een prachtig huis met een aard- en hemelbol boven de schoorstenen had laten bouwen, en op aanraden van de vriend schreef hij twee elegische disticha voor die twee bollen<sup>65</sup>. Op 7 juli dankte Huygens Wendelen voor de verzen en hij stuurde hem tekeningen van het huis<sup>66</sup>. Omdat op de tekeningen bleek dat het huis vier schoorstenen met een bol had, en Huygens in een brief daarop wees<sup>67</sup>, stuurde Wendelen nog drie disticha naar Huygens<sup>68</sup>.

Toen Wendelen begin 1647 het *Chronicon Diestense* wou inkijken (voor de samenstelling van zijn *Leges Salicae*), zorgde Daniël Cools van Diest voor een kopie<sup>69</sup>, en nadat hijzelf en Huygens de kroniek gelezen hadden, stuurde hij ze terug naar Cools<sup>70</sup>. Wendelen was bevriend met deze Cools die voor de prins werkte, en in beide brieven door Wendelen 'Coolsius tuus, jouw Cools' genoemd wordt.

Op een psalmverklaring die Wendelen hem toestuurde had Huygens het duidelijk niet begrepen. Hij noemt ze 'erudita somnia, geleerde dromen' en betreft zijn kritiek enigszins op het hele oeuvre van Govaart: 'Ik ben al lang met hem bevriend en heb al lang onderhouden dat hij zeer geleerd is. Maar telkens ik hem of een brief van hem zie, denk ik aan de uitspraak van Seneca dat je tegenover een groot genie inschikkelijk moet zijn.'<sup>71</sup> Ook volgens G. Naudé had Wendelen die psalmcommentaar beter niet verspreid: die was te onbelangrijk en te vergezocht om het prestige van zo'n geleerd man te verhogen<sup>72</sup>.

Hun communicatie verliep (daarna) niet altijd even vlot. Wanneer Wendelen er Huygens in een brief van 13.11.1642 op wees dat hij nog geen reactie kreeg op een brief van een jaar voordien (waarin hij nochtans een interessante theorie meedeelde)<sup>73</sup>, schreef Huygens op 26.01.1643 terug dat hij toen geen tijd had omdat hij veel met zijn poëzie bezig was, en eindigde dan abrupt met de vraag waarom Puteanus niet meer schreef<sup>74</sup>. En als Wendelen de Nederlander op 31.03.1645 eraan herinnerde dat hij niet meer geschreven had sinds hij hem een jaar voordien een exemplaar van zijn *Eclipses lunares* toegestuurd had<sup>75</sup>, schreef Huygens (op 18.04.1645) dat hij met groot genoegen merkte dat zijn lange stilzwijgen Wendelen niet van hem vervreemd had<sup>76</sup>. Maar Wendelen zelf liet Petrus Gassendus ooit 7 jaar op een antwoord op 2 brieven wachten<sup>77</sup>!

## Geen leerstoel in Leuven, maar kerkelijke rechterstoel in Doornik

Uit brieven van Erycius Puteanus blijkt dat hij graag gezien had dat Wendelen in Leuven een leerstoel zou krijgen of aanvaarden. In 1633 schreef hij aan Langeren dat Wendelen

mogelijk in Leuven Grieks en ‘mathesis’ zou doceren<sup>78</sup>. In 1639 schreef J. C. Puteanus aan Huygens dat zijn vader (Erycius) zijn best deed om Wendelen “uit zijn stadje naar Leuven te halen om er wiskunde te doceren”, waar hij dan ook gemakkelijker zijn werken kon laten drukken<sup>79</sup>. In 1643 hoopte (Erycius) Puteanus dat Wendelen met de voorspraak van Petrus Stockman (die aan het *Collegium Trilingue* van 1632 tot 1643 Grieks doceerde) de ‘Cathedra Graeca’ zou aannemen<sup>80</sup>. Een half jaar later schreef hij aan Langeren dat Wendelen maar in zijn Herck en in zijn pastorie zat, en dat hijzelf bedroefd was dat zo’n man geen ‘mathematica’ gaf in Leuven<sup>81</sup>. Volgens É. Jacques werd Govaart in Leuven niet aanvaard om wiskunde en astronomie te doceren, omdat hij een autodidact was die een sterke onafhankelijkheid vertoonde, en vooral omdat hij een aanhanger van het copernicaanse wereldbeeld was, dat vanaf 1616 door de universiteit bestreden werd<sup>82</sup>. Th. Simar meent dat hij de leerstoel Grieks aangeboden kreeg, maar dat hij die weigerde met het argument dat hij daarvoor onvoldoende Grieks kende<sup>83</sup>.

In september 1648 werd Govaart Wendelen benoemd tot officiaal (kerkelijk rechter) in Doornik, en daarmee hangen ook zijn aanstelling tot pastoor in Helkyn (vanaf 1647) en tot kanunnik in Doornik (vanaf 1650) samen<sup>84</sup>. Na zijn benoeming tot officiaal bleef hij nog een tijd pastoor van Herk, want tijdens de visitatieronde in september 1650 was hij er nog de ‘pastor’. En toen hij later, in 1658, in een brief aan de aartsbisschop van Mechelen aan zijn Doorniks canonicaat verzaakte en daarbij een overzicht van zijn kerkelijke loopbaan gaf, vermeldde hij dat zijn Herkse pastoraat in 1650 eindigde<sup>85</sup>.

In de periode tussen zijn benoeming te Doornik en zijn definitief vertrek uit Herk, was Govaart meermaals op deze plaatsen aanwezig. We volgen even de teruggevonden sporen van de kranige zeventiger in deze periode. In september 1648 kwam hij naar Doornik<sup>86</sup>. Daar schreef hij op 7 oktober een brief aan Huygens<sup>87</sup> en op 29 oktober een aan zijn ‘broer’ Jan van Hakendover (die eigenlijk de echtgenoot van zijn halfzus Maria was)<sup>88</sup>. Op 29 november observeerde hij in Doornik de maaneclips<sup>89</sup>. Op 1 maart 1649 ging hij naar Donk (bij Herk)<sup>90</sup>. Op 28 september bezocht Huygens de heerlijkheid Zelem en daar sprak hij met Wendelen<sup>91</sup>. In Herk observeerde Wendelen op 4 november een zoneclips en op 18 november een maaneclips<sup>92</sup>. Vóór 3 april 1650 (passiezondag) ging hij weer naar Doornik en op 30 april keerde hij naar Herk terug<sup>93</sup>. Op 15 mei observeerde hij er ‘s avonds de maaneclips<sup>94</sup>. Op zaterdagmorgen 16 juli ging hij met zijn zuster en nicht vanuit Herk naar Leuven voor een eerste-steenlegging bij de Jezuïeten; ‘s avonds ging hij door naar Brussel, waar hij tot woensdag 27.07 bleef, en op 29.07 was hij ‘s avonds terug in Doornik<sup>95</sup>.

Op 11 november was hij tijdens de maaneclips in Doornik, maar die eclips was er niet (duidelijk) te zien<sup>96</sup>. Wellicht was hij toen definitief verhuisd, en in dat geval verbleef hij bij Jean Chifflet, bij wie hij bij zijn aankomst in Doornik zijn intrek nam<sup>97</sup>.

## Bibliografie

Een algemene bibliografie over G. Wendelen is te vinden in het eerste deel. Hier volgen tekstuitgaven waarnaar in dit tweede deel (meestal meermaals) verwezen wordt.

- (Descartes, 1901) - Ch. Adam et P. Tannery, *Oeuvres de Descartes. Correspondance IV*, Parijs, 1901.
- (Descartes, 2003) - T. Verbeek, J. Bos en J. van de Ven, *The correspondence of René Descartes 1643*, Utrecht, 2003.
- (Gassendus, 1658) - *Petri Gassendi Epistulae*, Lyon, vol. IV - 1658, vol. VI - 1658.
- (Huygens, 1911, 1913, 1914, 1915, 1916) - J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens*, 's Gravenhage, vol. I, 1911 - vol. II, 1913 - vol. III, 1914 - vol. IV, 1915 - vol. V, 1916.
- (Peiresc, 1887) - Ph. Tamizey de Larroque, *Les correspondants de Peiresc, XIII Gabriel Naudé. Lettres inédites écrites d'Italie à Peiresc, 1632-1636*, Parijs, 1887.
- (Peiresc, 1943) - R. Lebègue, *Les correspondants de Peiresc dans les anciens Pays-Bas*, Brussel, 1943.
- (Puteanus, 1647) - *Eryci Puteani ad Constantinum Hugenum et Danielelem Heinsium Epistolae*, Leiden, 1647.
- (Puteanus, 1957) - *Honderd veertien Nederlandse brieven van Erycius Puteanus aan de astronoom Michael Florent van Langren*, uitgegeven door J. Moreau, Antwerpen, 1957.
- (Puteanus, 1662) - *Eryci Puteani Epistularum apparatus posthumus*, Leuven, III, 1662.

A.A.: Archieven Aartsbisdom

K.B.: Koninklijke Bibliotheek

R.A.: Rijksarchief

- 1 Huygens, 1911, p. 359-360. In deze uitgave staat er *Utrecht* in plaats van *Maastricht*. De 'collatie' is de schenking van een geestelijk ambt.
- 2 P.C. Boeren, 'De verzuimde kans van 1633. Pastoor Wendelinus, Constantijn Huygens en de Salische Wet', in: *Brabantia* 2 (1953), p. 102-110.
- 3 Huygens, 1911, p. 387-388.
- 4 Volgens het parochieregister (Herk-de-Stad, Dekenij, Register van de Sint-Martinuskerk, nr. 309, p. 104<sup>r</sup> en 136) begon hij zijn functie in 1632.
- 5 De tekst van zijn benoeming vermeldt *cum valedictione prioris pastoratus*.
- 6 P.C. Boeren, op. cit., p. 104.
- 7 Herk-de-Stad, Dekenij, Register van de Sint-Martinuskerk, nr. 309, f. 104<sup>v</sup>-105<sup>r</sup>.
- 8 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 44, p. 322-326. Foto van het betreffende tekstfragment in *Govaart Wendelen, Herk-de-Stad 1580 - 1667 Gent*, Herk-de-Stad, 1980, tentoonstellingscatalogus, p. 53.
- 9 J. Vandikkelen, *Bij de vierhonderdste verjaardag van de geboorte van Govaart Wendelen (1580-1667)*, in *Het oude land van Loon*, 35 (1980), p. 5-33; p. 53.
- 10 C. Le Paige, 'Un astronome belge du XVII<sup>e</sup> siècle: Godefroid Wendelen', in *Ciel et Terre* 12 (1891-1892),

- p. 57-66 en 81-90; p. 82-83 of (Nederlandse herwerking) P. Kerkhofs, 'Godfried Wendelen. Vlaamsche sterrekundige der XVII<sup>e</sup> eeuw', in *Het Belfort* 6 (1891), p. 142-188; p. 178. Le Paige vermeldt niet van wanneer die toelage dateerde, maar ze zou ouder zijn dan de prebende van kanunnik.
- 11 In het bisdom Luik waren er twee aartsdiaconaten, dat van Haspengouw en dat van de Kempen.
  - 12 De gegevens over de visitaties komen uit G. Simenon, *Visitationes archidiaconales archidiaconatus Hasbaniæ in dioecesi Leodiensi ab anno 1613 ad annum 1763*, deel 1, Luik 1939, p. 336.
  - 13 Simenon, 1939, (op. cit.), p. XIV.
  - 14 Simenon, 1939, (op. cit.), p. 337.
  - 15 *Govaart Wendelen* 1980, tentoonstellingscatalogus, op. cit., p. 52.
  - 16 Herk-de-Stad, Dekenij, Register 309, p. 80. Dit mirakel is afgebeeld op een glasraam van de Martinuskerk (Mariakapel).
  - 17 J. Lyna, 'De rechtspleging inzake heksenprocessen in 't Graafschap Loon', in: *Limburg*, jaargang II (1920-1922), p. 21-27, 81-91, 101-111, 108-109.
  - 18 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 335. Zijn gastheer wordt ook (als gastheer) vermeld in *Eclipses lunares*, p. 27.
  - 19 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 335.
  - 20 Brief van Wendelen aan Huygens van 05.01.1647; cf. Huygens, 1915, p. 371.
  - 21 Cf. brief van Wendelen aan V.F. Plempius, die hij in Leuven wou opzoeken, maar niet thuis vond; deze brief is opgenomen in *De caussis naturalibus pluviae purpureae*, 1647, p. 87-89.
  - 22 Huygens, 1915, p. 466-467, waar de brief onjuist op 7 maart gedateerd is. Cf. Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 395: hier preciseert Wendelen dat hij in september, oktober, november en december 1647 aan de *Leges Salicæ* gewerkt heeft (*lucubravi*, 's nachts bij lamplicht gewerkt) en het werk in juni, juli en begin augustus 1648 voltooid heeft (*absolvi*).
  - 23 Peiresc, 1943, p. 28-29 en Peiresc, 1887, p. 83-84.
  - 24 Puteanus, 1647, p. 35-37 en Huygens, 1913, p. 429-430, waar het detail van het herstel niet vermeld is.
  - 25 Huygens, 1613, p. 455.
  - 26 Brussel, K.B., hs. 19112, nr. [65].
  - 27 Huygens, 1614, p. 248.
  - 28 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 44, p. 210. Eigenlijk was de brief door Boonens secretaris Timotheus Hoius geschreven.
  - 29 Deze 'uiteenzetting in briefvorm' gaat over de Griekse filosoof Pythagoras, en meer bepaald over de betekenis van de 'tetractys', 'viertal', bron en oorsprong van alle dingen, waarop de eed van trouw en geheimhouding werd afgelegd.
  - 30 P. [3]: 'ob mortem nepotis, praematurè erepti'.
  - 31 *Govaart Wendelen* 1980, tentoonstellingscatalogus, op. cit., p. 10.
  - 32 Gassendi, 1658, p. 500-501.
  - 33 Brussel, K.B., hs. 5989, f. 9<sup>r</sup>: Wendelen spreekt van een *domestica difficultas*. Gevartius behoort tot de kring die in 1643 in Antwerpen de maaneclips waarnam (ten huize van Jacob Edelheer).
  - 34 Fl. Silveryser, 'Wendelinus est-il l' auteur d'une brochure anonyme concernant Herck au 17<sup>e</sup> siècle', in: *Verzamelde opstellen*, 1929, p. 175-185.
  - 35 Cf. Pamflet, p. 16-20 en Silveryser, 1929 (op. cit.), p. 182-185. Beide werken geven meer details over het verloop van het geschild.
  - 36 Cf. Pamflet, p. 22-24 en Silveryser, 1929 (op. cit.), p. 186-187.
  - 37 Cf. Pamflet, p. 9-12 en Silveryser, 1929 (op. cit.), p. 175-179.
  - 38 Cf. Pamflet, p. 12-15 en Silveryser, 1929 (op. cit.), p. 179-181.
  - 39 Cf. Silveryser, 1929 (op. cit.), p. 175.
  - 40 In een brief van 17 juni schreef Puteanus aan Van Langeren dat Wendelen op zijn gegevens wachtte; cf. Puteanus, 1957, p. 130-131.
  - 41 Wendelen gebruikt die gegevens in een brief aan Gassendi van 25.11.1645; cf. Gassendi, 1658, p. 493-498. Over de maaneclips van 10 februari schreef Fl. Silveryser: 'Éclipse lunaire du 10 février 1645, observée par Wendelen, à Herck-la-Ville, et par Gassendi, à Paris' in: *Ciel et terre* 48 (1932), p. 231-234.
  - 42 *Eclipses lunares*, p. 107-108.

- 43 Deze gegevens komen uit Le Paige, 1891-1892, op. cit., p. 82-83 (en Kerkhofs, 1891, op. cit., p. 178-179).
- 44 *Eclipses*, p. 109.
- 45 Cf. E. Van Even, *Anna Roemers Visscher te Antwerpen in 1643*, Gent, 1891, p. 5-15 en 313.
- 46 Cf. *Eclipses lunares*, p. 108.
- 47 Cf. Diogenes Laërtius, *Leven en leer van beroemde filosofen*, VIII, 42.
- 48 Brieven van 28.02, 02.03 en 05.03, in Puteanus, 1957, p. 146, 149 en 151.
- 49 *Govaart Wendelen* 1980, tentoonstellingscatalogus, op. cit., p. 30. Daar zijn ook details te vinden over die walvlakte, die een diameter van 147 km heeft.
- 50 Cf. *Pluvia purpurea*, 1646, p. [9]: 9 dagen na het verschijnsel.
- 51 *Pluvia purpurea*, p. [3-4].
- 52 *Pluvia purpurea*, p. [25-28].
- 53 Gassendus, 1658, p. 260.
- 54 Volgens Le Paige, 1891-1892, op. cit., p.85 in 1655; volgens *Govaart Wendelen* 1980, tentoonstellingscatalogus, op. cit., p. 35 in 1665.
- 55 Opgenomen in Wendelen, *Duorum eminentissimorum luminum P. A. Carafae et F. Chisii*, 1655, p. [7].
- 56 L. Ceyssens, 'Autour de Caramuel' in *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, 33 (1961) p. 329-410; p. 381-382.
- 57 Descartes, 1907, p. 516-519. De datering 05.10.1646 is uiteraard te vroeg (omdat Wendelen de tekst pas op 15 oktober neerschreef).
- 58 Descartes, 2003, p. 116-117.
- 59 Boeren, 1953, op. cit., p. 104. Boeren wil met de activiteiten van Wendelen aantonen dat er in het Zuiden mensen waren die met de zaak van de landseenheid sympathiseerden (p. 105).
- 60 Volgens Boeren, 1953, op. cit., p. 104 in een brief van 10.08.1632.
- 61 Huygens, 1915, p. 212-213.
- 62 Huygens, 1915, p. 410-411.
- 63 Huygens, 1915, p. 418.
- 64 Brief van Wendelen aan Huygens van 03.09.1647; Huygens, 1915, p. 424.
- 65 Huygens, 1913, p. 455. Voor deze verzen zie: A. Welkenhuysen, 'Wendelinus versifex: the Latin poetry of a 17th-century polyhistor', in *Myricae. Essays on Neo-Latin literature in memory of Jozef IJsewijn*, edited by Dirk Sacré and Gilbert Tournoy, Leuven University Press, 2000, p. 443-462; nummer 16 en noot 42 op p. 453-454.
- 66 Huygens, 1913, p. 472. Cf. F.R.E. Blom, H.G. Bruin en K.A. Ottenheym, *Domus. Het huis van Constantijn Huygens in Den Haag*, [Zutphen], [1999].
- 67 Brief van 07.07.1639; Huygens, 1911, p. 472.
- 68 Brief van 25.10.1639; de verzen zijn opgenomen in Welkenhuysen, 2000, op. cit., nr. 17, p. 455.
- 69 Brief van Wendelen aan Huygens van 05.01.1647; zie Huygens, 1915, p. 371.
- 70 Brief van Wendelen aan Huygens van 28.01.1647; zie Huygens, 1915, p. 379.
- 71 Brief van Huygens aan J.A. Bannius van 11.03.1641; zie Huygens, 1914, p. 154-155.
- 72 Cf. Peiresc, 1887, p. 90.
- 73 Huygens, 1914, p. 358-359. De 'interessante theorie' is de eerder (bij *Lampas tetralychnos*) vermelde verkeerde opvatting dat alle dagen aan elkaar gelijk zijn.
- 74 Huygens, 1914, p. 367.
- 75 Huygens, 1915, p.138.
- 76 Huygens, 1915, p.142.
- 77 Brief van Gassendus aan Wendelen van 13.06.1643; cf. Gassendus, 1658 - vol. IV, p. 535-536.
- 78 Brief van 13.12.1633; Puteanus, 1957, p. 96-98.
- 79 Brief van 26.10.1639; Huygens, 1913, p. 511-512.
- 80 Brief van 02.11.1643; Puteanus, 1662, p. 146-148.
- 81 Brief van 25.04.1644; Puteanus, 1957, p. 139-141.
- 82 Jacques É., 'Les dernières années de Godefroid Wendelen (Wendelinus) (+1667)', in *Lias*, 10 (1983), p. 253-271; p. 253, met noot 8, p. 263.
- 83 Simar Th., 'Lettres inédites d'humanistes belges du XVIe et du XVIIe siècle' in *Le Musée belge*, 12 (1908),

- p. 217-264; p. 253.
- 84 Meer over deze benoemingen volgt in ons derde deel dat over Wendelens verblijf in Doornik en Gent zal handelen.
- 85 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 44, p. 349-350. Ook volgens het parochieregister van Herk-de-Stad bleef hij tot 1650 in Herk; cf. J. Vandikkelen, op. cit., p. 26.
- 86 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 335.
- 87 Huygens, 1915, p. 500.
- 88 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 44, p. 356.
- 89 Brussel, K.B., hs.1108, [4], f. 6<sup>r</sup>.
- 90 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 335.
- 91 Huygens, 1916, p. 246. Prins Frederik Hendrik had Huygens in 1645 verheven tot heer van Zelem; cf. Boeren, 1953, op. cit., p. 103.
- 92 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 338.
- 93 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 335.
- 94 Brussel, K.B., hs. III, 1108, [4], f. 6<sup>v</sup>; Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 110; 313; 329.
- 95 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 335; de eerste-steenlegging is die van de Sint-Michielskerk (nu Naamsestraat).
- 96 Luik, R.A., Familiearchief Mercy-Argenteau, vol. 43, p. 111: Wendelen schrijft dat de maaneclips 'non patuit'.
- 97 Cf. Jacques (1983), op. cit., p. 255. Kanunnik Jean Chifflet was de zoon van Jean-Jacques Chifflet bij wie Wendelen in Brussel ook al logeerde.

*Adres van de auteurs:*

A. Welkenhuysen  
Stijn Streuvelsstraat 9  
3010 Leuven

Jef Ector  
Nieuwstraat 23  
3600 Genk